

УДК 343.137:(343.122:007)

DOI: 10.15587/2523-4153.2021.241947

ПРАВО ПОТЕРПІЛОГО НА ПРОЦЕСУАЛЬНУ КОМУНІКАЦІЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: АНТРОПОЛОГІЧНІ ТА АКСІОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

I. В. Ракіпова

How to cite:
Rakipova, I. (2021). The right of the victim to procedural communication in criminal proceedings: anthropological and axiological searches. ScienceRise: Juridical Science, 3 (17), 32–36. doi: <http://doi.org/10.15587/2523-4153.2021.241947>

The paper examines the modern "image of the victim" in criminal procedural law; indicates the communicative vision of values within a specific legal reality and the relationship of the victim in criminal proceedings (as a carrier of values) with this legal reality, as well as communicative equality as a key component of the value of "victim image" to be provided by the legislator.

Considerable attention is paid to the theoretical foundations of the development of the problems of criminal-procedural communication of the victim. It is noted, that procedural communication is a category that within each individual legal situation - criminal proceedings - certifies and integrates the concept of legal values in the sectoral (criminal procedure) norm.

It is emphasized, that the axiologization of communication processes in criminal proceedings, in particular, criminal procedural communication of the victim, is designed to create a communicative vision of values within a specific legal reality and the relationship of the victim in criminal proceedings (as a carrier of values) with this legal reality, or in other words, to create the "image of the victim" in criminal procedural law, and values - an integral part of such an image.

It points to communicative equality as a constitutive value of the modern "image of the victim" in criminal procedural law, which must be ensured by the legislator

Keywords: *criminal proceedings, victim, protection of rights, criminal procedure communication, communicative equality, legal values, anthropology, axiology*

© The Author(s) 2021

This is an open access article under the Creative Commons CC BY license hydrate

1. Вступ

Право завжди шукало обґрунтування у філософії. Право як цінність в усіх правових системах переслідує ті ж самі цілі, що випливають із його аксіосфери, основні компоненти якої – справедливність, порядок, рівність, правосуддя, інші цінності людського життя та ціннісні орієнтації.

Підвищення інтересу до проблеми вивчення цінностей відбувається в період ціннісних криз, ломки системи, що склалася, та пошуку нових основоположень орієнтації існування людини в суспільстві. Разом із процесом трансформації аксіологічних шкал при збереженні їх ієрархії, кризові епохи породжують також і ідеї відмови від переваги тієї або іншої ціннісної позиції.

Специфічною рисою аксіосфери права є її інтерсуб'єктна природа, що виражається в комунікативному характері визнання та прийняття цінностей правової сфери. У контексті нормативного рівня сприйняття аксіосфери права важливо підкреслити, що правові цінності тут розуміються як відношення, як результат зіставлення норми та цінності – якщо правова поведінка (чи будь-який інший правовий акт) відповідає вимозі правової норми, то вона є цінною, якщо ж іде в розріз з вимогою правової норми – то вона нецінна, антицінна [1, с. 110].

Саме процесуальна комунікація виступає категорією, що в межах кожної окремої правової ситуації – кримінального провадження – засвідчує та інтегрує поняття правових цінностей в галузевій (кримінально-процесуальній) нормі. І саме крізь призму реалізації суверенного права громадянина – права на процесуальну комунікацію потерпілого як суб'єкта в праві, можливим є глибше розуміння категорії «кримінальна процесуальна активність» та простеження рівня комунікативного балансу «цінність-антицінність» в кримінально-процесуальному праві, де жертва кримінального правопорушення і правопорушник по суті протистоять один одному, а точніше потерпілий виступає проти правопорушення, яким йому було завдано шкоди. Причому як щодо підозрюваного чи обвинуваченого, так і щодо потерпілого, процесуальний статус яких має кристалізувати ціннісні правові уявлення про справедливість, порядок, рівність, верховенство права, має бути забезпечена рівноправна участь у комунікативному правовому дискурсі [2].

2. Літературний огляд

Підтримуємо ціннісну концепцію М. М. Алексєєва [3], відповідно до якої визнання цінності – переважно юридичний акт, суть якого полягає у перенесенні правових явищ до моральної сфери; право тоді є ефективним та реальним, коли воно несе в собі визнані цінності, тобто цінності, які діють не на рівні зовнішнього нав'язування, а стають внутрішнім моральним імперативом кожної окремої людини.

Ю. В. Сорокіна вважає, що основними універсальними правовими цінностями є свобода, справедливість і рівність у їхньому формально-правовому смислі [4]. О. В. Мартишин також вважає свободу, рівність і справедливість тими цінностями, що набувають особливого значення в контексті держави і права [5].

Говорячи про нормативний вимір існування правових цінностей з врахуванням «людського виміру», Горобець К. В. [1] підкреслює, що «нормативність може існувати у вигляді безпосередньо норми і тоді вона сприймається як міжперсональний комунікативний акт, що містить у собі припис, передбачає активну чи пасивну поведінку свого адресата та має чітко виражений імперативний чи диспозитивний характер».

Токарська А. С. [6] зазначає, що ефективність комунікації у праві, в тому числі кримінальному процесуальному праві, визначається «рівнем реалізації нормативних принципів комунікації – справедливості, рівних прав і адекватного обов'язку у створенні симетричних взаємин та формальної толерантності, що передбачають гарантії забезпечення основних прав людини й громадянина».

3. Мета та завдання дослідження

Мета дослідження – дослідити сучасний «образ потерпілого» в кримінальному процесуальному праві.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

1. Дослідити проблематику права потерпілого на процесуальну комунікацію в кримінальному провадженні, використовуючи антропологічний підхід.
2. Дослідити проблематику права потерпілого на процесуальну комунікацію в кримінальному провадженні, використовуючи аксіологічний підхід.

4. Матеріали і методи

Методологічну обґрунтованість вихідних теоретичних положень роботи забезпечує комплекс взаємодоповнюючих загальних і спеціальних методів сучасної теорії пізнання, що були обрані відповідно до мети і завдань дослідження. Зокрема, використовувалися методи філософської діалектики, системний підхід, аксіологічний та антропологічний методи.

5. Результати дослідження

Використання у чинному національному законодавстві, в тому числі галузевому, таких термінів, як «найвища соціальна цінність» (ст. 3 Конституції України), «національні інтереси» (ст. 18 Конституції України), «інтереси суспільства» (ст. 41 Конституції України), вказівка на «охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження» (ст. 2 КПК), «принцип верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями» (ст. 8 КПК), «право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси» (ст. 11 КПК), «право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки» (ст. 21 КПК), «сторони кримінального провадження мають рівні права» (ст. 22 КПК), «суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість», «незалежним та неупередженим судом» (ст. 22, 23 КПК), «суперечить інтересам особи» (ст. 46 КПК), «забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого» (ст. 47 КПК), «представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє» (ст. 58 КПК), «всєбічне, повне й неупереджене дослідження всіх обставин кримінального провадження» (ст. 94 КПК), «завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього» (ст. 227 КПК), «забезпечення безпеки осіб», «особа, якій забезпечується захист» (ст. 232 КПК), «суспільна безпека, життя або здоров'я осіб» (ст. 253 КПК), «з урахуванням необхідності забезпечення прав та законних інтересів осіб» (ст. 255 КПК), «особи, права чи законні інтереси яких обмежуються під час судового розслідування» (ст. 308 КПК), «в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» (ст. 314 КПК), «для об'єктивного з'ясування обставин та/або захисту прав малолітнього чи неповнолітнього» (ст. 354 КПК), «в інтересах потерпілого» (ст. 194 КПК), «шкода завдана державним чи суспільним інтересам або правам та інтересам окремих осіб» (ст. 469 КПК), «наявність суспільного інтересу» (ст. 470 КПК), «умови угоди не відповідають інтересам суспільства; умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб» (ст. 474 КПК) по-

силує актуальність аксіології права та аксіології у праві, спричиняючи необхідність використання у дослідженні галузевих правових явищ аксіологічного підходу.

Аксіологічний підхід (від грецького *axia* – цінність і *logos* – слово, вчення) в юриспруденції визначає розгляд права крізь призму його відповідності з певними цінностями, що можуть забезпечуватись правом та бути його основою. Правова аксіологія розглядає проблеми розуміння та трактування права як цінності, як мети, як імперативної вимоги. Правова аксіологія розглядає ціннісні судження про значення права – про його ціннісний сенс фактично конкретного закону – позитивного права.

Особливістю сучасної правової аксіології є інтерсуб'єктність у сприйнятті цінностей правової сфери. Інтерсуб'єктна концепція виходить не з суб'єктивної природи правових цінностей, а з їх суб'єктної природи, що означає включеність суб'єкта як носія правових цінностей та правових антицінностей в структуру правових комунікацій [1, с. 10]. Іншими словами інтерсуб'єктна природа аксіосфери права виражається в комунікативному характері визнання та прийняття цінностей, в тому числі цінностей галузевих (кримінально-процесуальних).

Таким чином, аксіологізація процесів комунікації в кримінальному провадженні, зокрема, кримінальної процесуальної комунікації потерпілого, покликана творити комунікативне бачення цінностей в межах конкретної правової реальності та взаємовідношення потерпілого в кримінальному процесі (як носія цінностей) з цією правовою реальністю, або ж іншими словами творити «образ потерпілого» в кримінальному процесуальному праві, а ціннісні установки – невід'ємна складова такого образу.

Досліджуючи цінності як смислоутворюючу основу буття людини, що спрямовує і мотивує її життя, діяльність, конкретні вчинки, слід зазначити, що «правові цінності мають, насамперед, антропологічний зміст, наповнюються тими смислами, які в них закладає людина»[7].

Для антропологічного праворозуміння (грец. *ανθρωπος* — людина, *λογος* – наука) право – це система формально-обов'язкових загальних правил поведінки людей, які встановлені чи санкціоновані державою, виражають волю домінуючої частини соціально неоднорідного суспільства, спрямовані на регулювання соціальних відносин відповідно до цієї волі і загальносоціальних потреб та забезпечуються державою [8].

Предметна сфера правової антропології – це, у першу чергу, правові норми, правові стосунки, правові ідеї, способи регулювання поведінки, вирішення конфліктів, а також аналіз автономності особистості в суспільстві та державі, баланс між публічним і приватним аспектами в праві.

Говорячи про нормативний вимір існування правових цінностей з врахуванням «людського виміру», підкреслимо, що «нормативність може існувати у вигляді безпосередньо норми і тоді вона сприймається як між-персональний комунікативний акт, що містить у собі припис, передбачає активну чи пасивну поведінку свого адресата та має чітко виражений імперативний чи диспозитивний характер»[1, с. 118].

Очевидно, що комунікативність природно закладена в самій кримінально-процесуальній нормі. А власне кримінальне процесуальне право як регулятор відносин у суспільстві має ціннісний характер.

Нескладно помітити, що розуміння нормативності в ситуативному контексті по суті знімає антиномію між нормою та цінністю, оскільки вони починають діяти в одній площині, в одному ракурсі: норма виступає як засіб стратегічної комунікації, а цінність – як інструмент комунікативної дії [1, с. 122].

Вивчення кримінального процесуального права як засобу комунікації є кроком до сучасного раціонального нормотворення правовідносин, а кримінальна процесуальна норма виступає кінцевим етапом становлення цінності у суспільній свідомості. В основі кожної кримінальної процесуальної норми лежить, закладена нормотворцем, певна цінність, що має гарантуватися та захищатися. В основі кримінальних процесуальних норм, що визначають право потерпілого на процесуальну комунікацію, закладені також основоположні цінності, що наповнюють його процесуальний статус глибинним змістом. І чи не основна з таких цінностей, на нашу думку, - комунікативна рівність.

На нашу думку, комунікативна рівність як нормативна галузева (кримінально-процесуальна) цінність проявляється та може бути досліджена, зокрема, крізь призму еволюції «образу потерпілого» в кримінальному процесуальному праві, будучи однією з його ціннісних складових.

Творення такого образу – поліпроблемне питання, розвідка якого в контексті правового людинорозуміння приводить до:

- розуміння необхідності синтезувати ціннісний досвід в аспекті правозахисної комунікації потерпілого в кримінальному провадженні;
- розуміння необхідності існування комунікативного балансу «праводекларування-правозабезпечення»;
- розуміння необхідності існування комунікативного балансу «публічне-приватне»;
- розуміння необхідності дослідження основ комунікативної кримінально-процесуальної активності потерпілого в кримінальному провадженні;

– розуміння необхідності дослідження права потерпілого на процесуальну комунікацію в кримінальному провадженні як фундаментального права, забезпечення якого означає захист прав та законних інтересів потерпілого в процесі;

– розуміння необхідності мобільного тлумачення галузевих (кримінально-процесуальних) норм, що закріплюють процесуальний статус потерпілого в кримінальному провадженні.

Слід констатувати, що саме дослідження сучасного «образу потерпілого» в кримінальному процесуальному праві наводить на думку щодо необхідності вказати на комунікативну рівність як на конститутивну цінність, що має бути забезпечена нормотворцем.

Так, одним із завдань кримінального провадження є «охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження» (ст. 2 КПК). З метою охорони прав, свобод та законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні комунікативна рівність має означати забезпечену кримінальним процесуальним законом можливість потерпілого, його представника комунікувати в процесі на рівних правах зі стороною захисту. Лише в такому разі вона буде усвідомлена в соціумі як цінність, а комунікативний баланс «правозадекларування-правозабезпечення» дозволить потерпілому ефективно реалізувати свої права, передбачені КПК України, та захистити свої інтереси. Разом з тим, це сприятиме також піднесенню на новий ціннісний рівень самої кримінально-процесуальної норми.

Важливо, щоб «образ потерпілого» в кримінальному провадженні укорінився в нашому суспільстві не як образ «подвійної» жертви – жертви кримінального правопорушення та жертви різного роду прогалин/колізій, юридико-технічних помилок кримінального процесуального закону, а навпаки, аби цей образ природньо асоціювався виключно з ціннісними установками справедливості, рівності, правосуддя та правопорядку. Саме це ми й маємо на увазі, коли говоримо про еволюцію «образу потерпілого» в кримінальному процесуальному праві, до якої закономірно має привести еволюція самого кримінального процесуального закону. З цією метою й слід розвивати досліджувану проблематику.

Зрозуміло, що «образ потерпілого» в кримінальному процесуальному праві не повинен йти в розріз з інтересами права як окремого феномену, як окремої цінності. А цінність галузевого (кримінально-процесуального) права слід визначати, в певному розумінні, відштовхуючись від кримінально-процесуальної активності учасників кримінального провадження, в тому числі кримінально-процесуальної активності потерпілого, а саме ступінь забезпечення вираження кримінально-процесуальної активності учасників кримінального провадження є мірилом цінності позитивного права. Адже саме позитивне право як важливий елемент суспільства в умовах цивілізації є нормативно-ціннісним регулятором.

Рівність поряд із свободою розглядається в історії філософської думки та юриспруденції як найважливіший компонент прав індивіда, ознака правової соціальної держави. Комунікативну рівність, вважаємо, слід досліджувати як окрему цінність кримінального процесуального права, а потерпілого в кримінальному провадженні – як активного носія та реалізатора такої цінності. Оскільки кримінально-процесуальна активність потерпілого – це вольова поведінка потерпілого, який, перебуваючи в рамках аксіосфери права, робить свідомо свій вибір. Таким чином, можливим є простежити шлях від ідеального сприйняття цінності до реалізації цінності, що стає благом.

Слід орієнтуватися в даному разі на ціннісне правове регулювання. Нормативне регулювання можна зрозуміти як регулювання «ззовні», шляхом встановлення загальнообов'язкових шляхів та засобів досягнення правового порядку, а ціннісне регулювання – це регулювання міжсуб'єктне, «зсередини», що відображає саму суть антропологізації правового розвитку. Тобто це внутрішній інтелектуальний свідомий аспект сприйняття права.

6. Висновки

1. Аксіологізація процесів комунікації в кримінальному провадженні, зокрема, кримінальної процесуальної комунікації потерпілого, покликана творити «образ потерпілого» в кримінальному процесуальному праві, а ціннісні установки – невід'ємна складова такого образу.

2. Комунікативна рівність в контексті проблематики визначення поняття права потерпілого на процесуальну комунікацію – нормативна галузева (кримінально-процесуальна) цінність, характерна для позитивного права, що у кримінальному провадженні наповнює ціннісним змістом поняття «право потерпілого на процесуальну комунікацію». Без визнання комунікативної рівності як цінності не вбачається можливою еволюція «образу потерпілого» в кримінальному процесуальному праві як цілісного образу, сформованого нормотворцем та правозастосовувачем, і утвердженому соціумом.

3. Актуальною на сьогодні є проблематика забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні в аспекті закріплення права потерпілого на безоплатну правову допомогу та регламентацію переліку підстав для її надання, а також проблематика реального доступу потерпілих в кримінальному провадженні до такої якісної безоплатної вторинної правової допомоги [10–17].

Саме в цьому вбачаємо практичну доцільність дослідження права потерпілого на процесуальну комунікацію, комунікативну рівність в кримінальному провадженні.

Література

1. Горобець, К. В. (2012). Аксіосфера права та її компоненти. Одеса, 324.
2. Ракіпова, І. В.; Мішина, Н. В. (Ред.) (2021). Щодо «образу потерпілого» у кримінальному процесуальному праві: право на комунікацію. Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: традиції та новачі. Львів-Торунь: Ліга-Прес, 435–464.
3. Алексеев, Н. Н. (1999). Основы философии права. Санкт-Петербург: Лань, 256.
4. Сорокина, Ю. В. (2007). К вопросу о ценности права. Философия права, 2, 11–19.
5. Мартишин, О. В. (2004). Проблема ценностей в теории государства и права. Государство и право, 10, 5–14.
6. Токарська, А. С. (2008). Правова комунікація в контексті пост класичного право розуміння. Київ. Available at: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:322f7rYrQf8J:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DARD%26P21DBN%3DARD%26Z21ID%3D%26Image_file_name%3DDOC/2008/08taskpp.zip%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1+%&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua
7. Гришук, О. В. (2007). Людська гідність у праві : філософські проблеми. Київ: Атіка, 432.
8. Рабінович, П. М. (2007). Основи загальної теорії права. Львів: Край, 224.
9. Тітко, І. А. (2016). Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України. Харків, 460. Available at: <http://ua.z-pdf.ru/7yuridicheskie/676507-20-na-pravah-rukopisu-titko-ivan-andriyovich-udk-34313-normativne-zabezpechennya-praktika-realizacii-privatnogo-interesu-k.php>
10. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power (A/RES/40/34). (1985). Available at: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/victimsofcrimeandabuseofpower.aspx> Last accessed: 02.02.2019
11. European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes. No. 116 (1983). Available at: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=116> Last accessed: 02.02.2019
12. Council of Europe Committee of Ministers Resolution (77) 27 on the compensation of victims of crime (1977). Available at: <https://rm.coe.int/16804f3e59> Last accessed: 02.02.2019
13. Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R(85) 11 to the Member States on the position of the victim in the framework of criminal law and procedure (1985). Available at: https://polis.osce.org/file/8551/download?token=_VoBmlMi Last accessed: 02.02.2019
14. Council Directive 2004/80/EC of. relating to compensation to crime victims. Official Journal of the European Union, L 261/15 (2004). Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32004L0080> Last accessed: 02.02.2019
15. Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA (2012). Official Journal of the European Union, L 315/57. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:315:0057:0073:EN:PDF> Last accessed: 02.02.2019

Received date 18.05.2021

Accepted date 24.06.2021

Published date 30.09.2021

Ракіпова Інна Василівна, кандидат юридичних наук, доцент, кафедра кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, Національний університет «Одеська юридична академія», Фонтанська дорога, 23, Одеса, Україна, 65009
E-mail: innamudrak99@gmail.com